

התרבות של המדיניות

עמי שטייניץ

המציאות האזרחית, הפלסטינית יהודית, בישראל מתקיימת תוך מחלוקות על הגדרת זכויות, זהות ובעלות, ולמהלכה יש השלכות קיומיות בינלאומיות. המתחים הגלובליים בין מערב למזרח ובין עולם ראשון לעולם שלישי מתגלמים בהתנגשות ובהידברות הנערכים במרחב הפלסטיני והיהודי. לאופי התהליך הפוליטי בין הצדדים יש השפעה ישירה על שלום העולם ועל דפוס השיח הגלובלי. המכירים בכך שאין תשובה צבאית למחלוקת בין שני העמים מתמודדים עם האפשרות של גיבוש הסכמה שתעניק לאחד קיום בכבוד לצד האחר (אבו-לוהוד, 1988, 157). הסכמה זו כרוכה ביצירת פרשנות משמעותית של זיכרון, שכחה ועתיד הנוגעים ברבדים הקיומיים העכשוויים של תחושת הזהות האישית והסביבה החברתית.

פרשנות מעין זו קשורה בהכרה מעמיקה של היחס בין הווה להיסטוריה. המהות הפנומנולוגית שהגדיר ג'אק דרידה קובעת בפסימיות כי, עצם הדיווח על זהות עצמית מכיל דיווח על אלימות כלפי האחר (שגיא, 2006, 229). להתמודדות עם מצב פנומנולוגי זה לא מספיקים הכלים המדיניים המנוסחים בעיקר באמצעות תרבות פוליטית שנציגיה, מטבעם, מדגישים את הרעיונות הקוטביים של בעלי העוצמה בחברה.

במאמר, תזות על מושג ההיסטוריה, מותח ולטר בנימין (Benjamin, 253, 1968) ביקורת על תפיסת ההיסטוריה הפוזיטיביסטית כמשקפת את הגדרות העוצמה של המנצחים המייצגים את עצמם כחלק מרצף היסטורי של ה"קידמה". גלגל ההיסטוריה הטרגי, החוזר ונשנה, של תבוסת האנושיות במשוואה שבין החזק לחלש הביא את בנימין להכרה כי מושג ה'קדמה' מביע את תודעתם של השליטים ומבטל את קולותיהם של מדוכאי העבר. השינוי אותו מבקש בנימין תלוי בנוכחות הקולות המדוכאים של העבר בשיח ההיסטורי של ההווה. השחרור של החברה מהקונפורמיות של מעמד השליטים משמעו 'גאולה' שמקורה היזכרות בקול של המדוכא מן העבר. נוכחות היסטורית זו, כותב אמנון רז קרקוצקין, איננה בבחינת סוף פסוק משום ש- "הדיון בו הופך להיות לבעל רלבנטיות רבה לצרכי ההווה... כך מציעה ההיזכרות (שפירושה פנייה אל האופן שבו נתפסים הדברים מנקודת מבטם של המדוכאים) פרקסיס תרבותי המוביל לשינוי דיאלקטי של המציאות... ההזדהות עם המדוכאים של ההווה הופכת בסיס לשינויה של המציאות הדכאנית... העיסוק בעבר איננו לשם ייצוגו ברצף, 'כמות שהיה באמת', אלא פרקסיס המתקיים בהווה כדי ליצור 'היסטוריה של ההווה' במלוא מובן המילה, ומתוך כך לשנות את השיח..." (רז קרקוצקין, 1993, 38)

הדיון הביקורתי על מהות האנושיות והמחיר הכבד של יחסי העוצמה חולשה במאזן הכוחות ההיסטוריים יוצר מרחב דיאלקטי חדש של שיח זהות, הכרה באחר וריסון עצמי (שגיא, 141, 2006). שיח הזהות אינו מתמצה בהכרזה ובהכרה הדדית של עמדות בדלניות אלא ביחס הדיאלוגי עם האחר באופן החשוב להגדרת הזהות של האני. הזמן הדיאלוגי, כותב שגיא, הוא ייחודי בכך שבמסגרתו כל אחד מהשותפים עשוי לאבד אך גם להרחיב מרכיבים בזהות האישית. הזהות האנושית נסמכת על מה שבני האדם קולטים מהתרבות והמסורת בה גדלו ולזיקות המשפחתיות, הקהילתיות, החברתיות והפוליטיות המעצבות את חייהם. הזהות האנושית אינה מתרקמת מחוץ להקשר התרבותי-חברתי. בשדה הציבורי מתחוללים העימותים העמוקים ביותר המחוללים את התנועה הממשית של הגדרת האישיות.

מרחב הדיאלוגים האנושיים הוא על כן מעשה מרכבה של כלים תרבותיים רבים הפועלים לצד הכלים הפוליטיים המוכרים. במרחב הציבורי של הביטויים התרבותיים מדומיינים ניסוחים אוטופיים של אפשרויות אנושיות. אפשרויות אלה יכולות להיתפס בעיני האגו כבלתי אנושיות. אך כלפי האנושיות כערך, כחיים האמיתיים, כהוויה ההיסטורית, הן: "הוויה המתירה את עצמה ממצב היותה: קיום מעבר לאינטרסים" (לוינס, 76, 1995) לדעת עמנואל לוינס "הידיעה הנועזת והרחוקה ביותר אין בכוחה להציב אותנו בקשר עם מה שהוא אחר באמת. אין היא יכולה לבוא במקום החברתיות... החברתיות תהיה אופן היחלצות מן ההיות, שיהיה נבדל מן ההיחלצות באמצעות הידיעה" ומוסיף לוינס "סילוק הריבונות מצד ה"אני" כמוהו כיחס החברתי עם האחר." (לוינס, 46 - 58, 1995)

להתרת מעגל התבוסה ההיסטורי של התנגשות האגו בחברתיות מתבקשת יצירה של מודעות ותנאים עבור שיח העימותים האנושי. תנאים אלה הולכים ומסתברים ככורח המציאות לאור האימתניות הגוברת של מרוץ חימוש, פערים כלכליים ונזקים סביבתיים, המאיימים על שלום העולם. בתנאי הווה אלה עומדת נקודת המבט ההיסטורית של המוחלשות כאפשרות רוחנית לקיום עכשווי של האדם (Benjamin, 254, 1968). ערך זה משמעו יצירה של מערכת תרבות דיאלקטית בעלת אחריות פוליטית הומאנית המנסחת קיום מוסכם במסגרת טוב משותף. (פלד, 238, 2000) במערכת זו פועל הכלי המדיני כאחד הכלים בתשבץ תרבותי. התשבץ מבטא רצף של פעולות תרבותיות הבאות מנקודות מבט שונות המעלות אפשרות אישית וחברתית להגדרה עצמית. ההכרה המתרחבת בהכרה התרבותית הנדרשת לכינונה של זהות עצמית בעלת משמעות פוליטית העמיקה את הדיון הציבורי בשיח הזהויות (יונה, 12, 2005). שיח זה אינו מסתפק בהכרת שלל התרבויות אלא עוסק בבניית יחסים מחודשת בין תרבויות על סמך קשר בין קהילות שנדחקו לשוליים וקריאת תגר על השיטה ההיררכית המפנה מיעוטים מסוימים אל השוליים ומייחסת לקבוצות

אחרות נורמטיביות אוניברסליות. אלה שוחט מצביעה על שאיפה לארגון מחודש של יחסים בין קהילות בתוך מדינת הלאום ומעבר לה. הרב תרבותיות היא מבחינתה "השקפה פילוסופית פוליטית המחייבת שינוי במערכת הקיימת". הרב תרבותיות הפוליטית חושבת ומדמינת מהשוליים שאורגנו בתקופה המודרנית ומתייחסת אל קבוצות מיעוט כשותפות פעילות בלב ההיסטוריה. (שוחט וסטאם, 2001, 23)

השיח האנושי של קיום, זהות ורוחניות מקנה לתרבות מקום חיוני לעריכת הדיון במחלוקות פוליטיות עקרוניות. התרבות נעה בין הקונקרטי למדומיין ונערכת במרחב הציבורי, באקדמיה, בתקשורת, בפוליטיקה ובאמנות. באמצעות הכלים היצירתיים מדמה התרבות מצבים ונושאים שאין להם ביטוי ברגע ההווה. הכלים האמנותיים של התרבות מביאים אל ההווה ביטויים שמבחינת המצב הפוליטי, המדיני ומאזן הכוחות עדיין אינם בגדר האפשרי. המרחב המדומיין של שפות האמנות ממלא את חלל ההווה בניסוחים מודחקים או נעלמים המרחיבים את שדה הראיה של הדיון הציבורי. מה שמדחיקה הקוטביות הפוליטית מבטאים תהליכים אמנותיים המפגישים בין קטבים ויוצרים מבט מורכב יותר. המדומיין האמנותי מבטא במגרש ההווה את הקונקרטי המתבקש על פי ההיסטוריה ועל פי העתיד. הארכיטקטורה היא אחת משפות האמנות הסמוכות ביותר לקישור בין הקונקרטי למדומיין. בגלל המענה הממשי שמעניקה הארכיטקטורה לצרכים אנושיים היא סמוכה מאוד למוקדי הכוח ולקטבים הפוליטיים. המדומיין האדריכלי נדרש על כן למוסריות רדיקלית ולמעוף רוחני במגעו עם הממשי.

הקיום במרחב הפלסטיני והיהודי בישראל מזמין מעורבות עמוקה של מדומיין ממשי. לתרבות במרחב זה משקל רב בהקניית משמעות מהותית לפרקים של זיכרון ושכחה שלא יגיעו לביטוי בהסכם מדיני בין הצדדים. סוגיית הפליטים, שתוגדר במסגרת הסדר שלום, מרכזית מאוד לאתוס הלאומי הפלסטיני, ואינה יכולה להגיע לכלל מיצוי שיביע את השאיפות האישיות והלאומיות. (כבהא, 147, 2002). הקושי המיוחד שמבטא המצב הפלסטיני יהודי הוא בעל חשיבות מיוחדת בגלל התנאים ההיסטוריים שקבעו את היווצרותו ובגלל המשמעות הגלובלית שיש ליצירת דגם התדיינות מוסכם לקיומו. היחלצות הפלסטינים והיהודים מהמעגל הנשנה של תבוסת האנושיות יתרחש על בסיס שינוי בהגדרות הזהות והריבונות שעוצבו בנסיבות היסטוריות אלימות. נסיבות אלה יצרו סכסוך רב עוצמה בין שני עמי מיעוט על פני טריטוריה אחת. זהו סכסוך הנושא ערכים סימבוליים אוניברסאליים מפני שהעם הפלסטיני הוא חלק מהאומה הערבית והעם היהודי ייסד ריבונות בישראל בחסות מערבית. העם הפלסטיני הוא מהעמים הקטנים של האומה הערבית והעם היהודי הוא מיעוט היסטורי בתולדות העמים. מצבם כמיעוטים הוא מרכיב זהות וקיום משמעותי בתולדותיהם. כמיעוטים חוו הפלסטינים והיהודים מצבים אותם הגדיר ויליאם דה-בויס כ-"תודעה כפולה" של שוליים

ומרכז (שוחט, וסטאם, 23, 2001). למרות הסממנים הייחודיים של הזהות הפלסטינית ניתן להבינה במלואה רק בהקשר של היסטוריות של אחרים. שלא כמו עמים אחרים במזרח התיכון לא הגשימו הפלסטינים ריבונות אמיתית על אדמתם (Khalidi, 9, 1997). העם הפלסטיני מחולק מאז הנכבה של מלחמת 1948 בין ישראל, הרשות הפלסטינית, הפליטים במחנות הפליטים והתפוצה הערבית והבינלאומית. העימות עם הריבונות היהודית נערכת אל מול חלקיו. העם היהודי מפוצל גם כן ולמרות שהגשים ריבונות מדינית מותר אותו הסכסוך במצב של תלות בקבלתו על ידי אחרים. מכלול רגיש וטעון זה אמור להשתחרר מהמעגל בו נצחונו של האחד הוא קורבנו של האחר ולנסח את האפשרות לזכויות שוות בין ישויות שונות. אולם, מעבר לגלות ולריבונות המכתיבה את השיח המדיני שעורכים הצדדים ניצבת מולם שאלה אנושית תרבותית בעלת ערך אוניברסלי. שאלת היחס בין מיעוט לבין רוב, שאלת אפשרות הקיום של מוחלשות בליבת העוצמתיות.

שפת האמנות מקנה ליוצר אפשרויות מדומיינות להתרת הכבלים של תפיסות נתונות. יצירת האמנות נערכת ומוצגת במרחב הציבורי של החברה ומביאה אל המודע מצבים אנושיים הנכתבים מנקודות מבט מאתגרות. הופעת היצירה במרחב הציבורי מצטרפת אל כתיבת תמונת המצב החברתית ומעניקה ליוצרים מקום משמעותי בהבעה של נקודת המבט הציבורית.

ביבליוגרפיה:

אבו-לוהוד, איברהים, "הנאקבה (האסון): זה מה שקרה, אלפיים 16, 1998

יונה, יוסי, בזכות ההבדל, מכון ון לי, הקיבוץ המאוחד, 2005

כבהא, סופיאן, בין ישראל לפלסטין: מוקדים פנימיים וחיצוניים של מתח ואינטראקציה, הבוקר למחרת עידן השלום – לא אוטופיה, עורך: מירון בנבנישתי, המכון למחקר ע"ש הרי ס טרומן, כרמל, תשס"ג, 2002

לוינס, עמנואל, אתיקה והאינסופי, שיחות עם פיליפ נמו, מאגנס, תשנ"ה, 1995

פלד, יואב, זרים באוטופיה: מעמדם של האזרחים הפלסטינים בישראל, השסע היהודי ערבי בישראל: מקראה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000

רח קרקוצקין, אמנון, גלות בתוך ריבונות לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית,
תיאוריה וביקורת 4, סתיו 1993

שגיא, אבי, המסע היהודי ישראלי, שאלות של זהות ותרבות, מכון שלום הרטמן, תשס"ו,
2006

שוחט, אלה, זיכרונות אסורים, לקראת מחשבה רב תרבותית, בימת קדם לספרות, 2001

Khalidi, Rashid, Palestinian Identity, Columbia University Press, 1997

Benjamin, Walter, Illuminations, Schocken Books, 1968